

Bezkontextové a regulárne gramatiky - mierne pokročilejšie

Eduard Baklažán Batmedijn

Definícia 1. Symbolom $\oplus_m$ v tomto riešení značíme operáciu „sčítania modulo m “ na celých číslach:

$$s \oplus_m t = (s + t) \bmod m.$$

Úloha 1. Zostrojte regulárnu gramatiku generujúcu jazyk

$$L = \{w \in \{a, b\}^* \mid \#_a(w) \equiv 1 \pmod{41} \wedge \#_b(w) \equiv 7 \pmod{37}\}.$$

Správnosť svojej konštrukcie *poriadne* dokážte.

Riešenie. Naša gramatika $G = (N, T, P, \sigma)$ bude mať $41 \cdot 37$ neterminálov, pre jednoduchosť môžeme zobrať $N = \mathbb{Z}_{41} \times \mathbb{Z}_{37}$ ¹. Pomocou týchto neterminálov si budeme „počítat“ počet doteraz vygenerovaných a -čok a b -čok (presnejšie, zvyšok tohto počtu po delení 41, resp. 37). Po vygenerovaní s a -čok a t b -čok teda vo vetnej forme chceme mať neterminál $(s \bmod 41, t \bmod 37)$ (okrem prípadu, že už máme hotové slovo obsahujúce iba terminály). Preto použijeme nasledovnú množinu pravidiel:

$$\begin{aligned} P = & \{(i, j) \rightarrow a(i \oplus_{41} 1, j) \mid i \in \mathbb{Z}_{41} \wedge j \in \mathbb{Z}_{37}\} \cup \\ & \{(i, j) \rightarrow b(i, j \oplus_{37} 1) \mid i \in \mathbb{Z}_{41} \wedge j \in \mathbb{Z}_{37}\} \cup \\ & \{(1, 7) \rightarrow \varepsilon\} \end{aligned}$$

Definíciu gramatiky G dokončíme položením $T = \{a, b\}$ a $\sigma = (0, 0)$.

Teraz potrebujeme dokázať, že $L(G) = L$. Rovnosť množín dokážeme dvoma inklúziami.

$\square$: Dokážeme, že každá vetná forma odvoditeľná v G je jedného z nasledujúcich tvarov:

- (a) $u(i, j)$, kde $u \in \{a, b\}^*$; $\#_a(u) \equiv i \pmod{41}$ a $\#_b(u) \equiv j \pmod{37}$
- (b) u , kde $u \in \{a, b\}^*$; $\#_a(u) \equiv 1 \pmod{41}$ a $\#_b(u) \equiv 7 \pmod{37}$

Indukciou na dĺžku odvodenia.

- 1° Nulakrokovým odvodením vieme odvodiť iba vetnú formu $\sigma = (0, 0)$, ktorá je tvaru (a) pre $i := 0, j := 0, u := \varepsilon$.
- 2° Predpokladajme, že všetky vetné formy odvoditeľné na n krokov sú jedného z povolených tvarov. Majme ľubovoľnú vetnú formu w odvoditeľnú na $n + 1$ krokov (formálne: $(0, 0) \Rightarrow^{n+1} w$). Toto odvodenie sa dá rozdeliť na dve časti:

$$(0, 0) \Rightarrow^n v \Rightarrow w.$$

Vetná forma v je pritom odvoditeľná na n krokov, teda z indukčného predpokladu musí byť jedného z povolených tvarov. Ak by bola tvaru (b), nedal by sa z nej urobiť krok odvodenia, pretože by neobsahovala neterminál. Preto musí byť tvaru (a), teda pre nejaké u, i, j platí $v = u(i, j)$, pričom $\#_a(u) \equiv i \pmod{41} \wedge \#_b(u) \equiv j \pmod{37}$. Toto slovo má jediný neterminál (i, j) , pre ktorý existujú nanaajvyš 3 pravidlá:

$$(i) \quad (i, j) \rightarrow a(i \oplus_{41} 1, j)$$

---

¹teda $N = \{(i, j) \mid i \in \{0, 1, \dots, 40\}, j \in \{0, 1, \dots, 36\}\}$

(ii) $(i, j) \rightarrow b(i, j \oplus_{37} 1)$

(iii) Ak $i = 1$ a $j = 7$, tak máme ešte pravidlo $(i, j) \rightarrow \varepsilon$.

Ak sa v poslednom kroku odvodenia použilo pravidlo typu (i), potom $w = ua(i \oplus_{41} 1, j)$. Platí:

$$\begin{aligned}\#_a(ua) &\equiv \#_a(u) + 1 \equiv i + 1 \equiv i \oplus_{41} 1 \pmod{41} \\ \#_b(ua) &\equiv \#_b(u) \equiv j \pmod{37}\end{aligned}$$

To znamená, že aj slovo $w = ua(i \oplus_{41} 1, j)$ je tvaru (a), pre $u := ua, i := i \oplus_{41} 1, j := j$.

Ak sa v poslednom kroku použilo pravidlo typu (ii), potom $w = ub(i, j \oplus_{37} 1)$. Toto slovo je tiež tvaru (a), pre $u := ub, i := i, j := j \oplus_{37} 1$.

Ak sa v poslednom kroku použilo pravidlo typu (iii), potom $w = u$. Pritom musí platiť $i = 1$ a $j = 7$. Potom ale

$$\begin{aligned}\#_a(w) &\equiv \#_a(u) \equiv i \equiv 1 \pmod{41} \\ \#_b(w) &\equiv \#_b(u) \equiv j \equiv 7 \pmod{37},\end{aligned}$$

teda vetná forma w je tvaru (b).

Ukázali sme, že každá vetná forma odvoditeľná v našej gramatike je buď tvaru (a), alebo tvaru (b). Keďže všetky vetné formy tvaru (a) obsahujú neterminál, v jazyku $L(G)$ budú iba slová tvaru (b), čo sú práve slová z jazyka L .

$\square$: Najprv ukážeme, že pre každé slovo $w \in \{a, b\}^*$ vieme v gramatike G vygenerovať vetnú formu $w(q, r)$, kde $q = \#_a(w) \pmod{41}$ a $r = \#_b(w) \pmod{37}$. Indukciou vzhľadom na dĺžku slova w :

1° Pre $w = \varepsilon$ vieme triviálne vygenerovať $(0, 0)$.

2° Predpokladajme, že pre všetky slová dĺžky n naše tvrdenie platí. Nech $w \in \{a, b\}^{n+1}$. Slovo w sa dá zapísať ako uc , kde $u \in \{a, b\}^n$ a $c \in \{a, b\}$. Číslo $\#_a(u) \pmod{41}$ označme s a číslo $\#_b(u) \pmod{37}$ označme t . Pre slovo u platí indukčný predpoklad, teda $(0, 0) \Rightarrow^* u(s, t)$. V prípade, že $c = a$ môžeme ďalej použiť pravidlo $(s, t) \rightarrow a(s \oplus_{41} 1, t)$, čím dostávame

$$(0, 0) \Rightarrow^* u(s, t) \Rightarrow ua(s \oplus_{41} 1, t) = w(q, r).$$

Podobne, ak $c = b$, použijeme pravidlo $(s, t) \rightarrow b(s, t \oplus_{37} 1)$, čím dostaneme

$$(0, 0) \Rightarrow^* u(s, t) \Rightarrow ub(s, t \oplus_{37} 1) = w(q, r).$$

Teraz už ľahko dokážeme, že $L(G) \supseteq L$. Majme ľubovoľné $w \in L$. Z definície jazyka L máme $\#_a(w) \equiv 1 \pmod{41}$ a $\#_b(w) \equiv 7 \pmod{37}$. Platí teda

$$(0, 0) \Rightarrow^* w(1, 7).$$

Použitím pravidla $(1, 7) \rightarrow \varepsilon$ potom dostávame:

$$(0, 0) \Rightarrow^* w(1, 7) \Rightarrow w,$$

teda $w \in L(G)$. □

Úloha 2. Nájdite čo možno najjednoduchší „množinový“ zápis pre jazyk generovaný bezkontextovou gramatikou $G = (N, T, P, \sigma)$, kde $N = \{\sigma, \alpha, \beta, \gamma\}$, $T = \{a, b, c\}$ a

$$P = \{\sigma \rightarrow \alpha c \beta \\ \alpha \rightarrow ababa \mid \gamma \\ \beta \rightarrow \beta a \beta b \beta \mid \beta b \beta a \beta \mid \varepsilon \\ \gamma \rightarrow a \gamma \mid b \gamma \mid \varepsilon\}.$$

Svoje tvrdenie *poriadne* dokážte.

Riešenie. Na začiatok si urobme nejakú intuíciu o gramatike G a jazyku, ktorý generuje.

Keď sa pozrieme, aké pravidlá máme z neterminálu γ , môžeme si všimnúť, že sa z neho dajú vygenerovať všetky slová z $\{a, b\}^*$ (a nič iné).

Z terminálu α máme pravidlo $\alpha \rightarrow \gamma$, teda z α sa tiež určite dajú vygenerovať všetky slová z $\{a, b\}^*$. Okrem toho máme ešte pravidlo $\alpha \rightarrow ababa$, ktoré by nám mohlo pomôcť generovať z α aj nejaké ďalšie slová. V skutočnosti však ani s pomocou tohto pravidla nevieme z α vygenerovať žiaden iný terminál ako a a b , takže žiadne slová mimo $\{a, b\}^*$ z α nevygenerujeme.

Pri pohľade na pravidlá z terminálu β si môžeme všimnúť, že z β sa tiež dajú generovať iba slová z terminálov a a b , avšak nie nutne všetky. Ďalej si môžeme všimnúť, že počet a -čok a b -čok bude v každom slove vygenerovanom z β rovnaký (lebo vždy, keď budeme generovať nejaké a -čko, vygenerujeme spolu s ním aj jedno b -čko a naopak). To, či sa z β dajú vygenerovať všetky slová z $\{a, b\}$ obsahujúce rovnako veľa a -čok a b -čok je už ťažšia otázka, ale neskôr ukážeme, že áno.

Jedno odvodenie v gramatike G teda bude vyzeráť zhruba takto:

1. Prvý krok odvodenia bude $\sigma \Rightarrow \alpha c \beta$.
2. Z α sa vygeneruje nejaké slovo z $\{a, b\}^*$.
3. Z β sa vygeneruje nejaké slovo z $\{a, b\}^*$, ktoré má rovnako veľa a -čok a b -čok.

Časti 2 a 3 sa nemusia nutne diať v takomto poradí, môžu sa ľubovoľne prelínať.

Vyzerá to teda, že gramatika G generuje jazyk

$$L = \{ucv \mid u, v \in \{a, b\}^* \wedge \#_a(v) = \#_b(v)\}.$$

Podme teraz dokázať, že naozaj $L(G) = L$. Rovnosť dokážeme dvoma inklúziami.

$\subseteq$: Dokážeme, že každá vetná forma odvoditeľná v G je jedného z nasledujúcich tvarov:

- (a) σ
- (b) xcy , kde $x \in \{a, b, \alpha, \gamma\}^*$ a $y \in \{a, b, \beta\}^*$, pričom $\#_a(y) = \#_b(y)$.

Indukciou vzhľadom na dĺžku odvodenia.

- 1° Nulakrokovým odvodením vieme odvodiť iba formu σ , ktorá je tvaru (a).
- 2° Predpokladajme, že všetky vetné formy odvoditeľné na n krokov sú jedného z povolených tvarov. Nech w je taká vetná forma, že $\sigma \Rightarrow^{n+1} w$.

Potom existuje taká vetná forma v , že

$$\sigma \Rightarrow^n v \Rightarrow w.$$

Vetná forma v je pritom (z indukčného predpokladu) jedného z povolených tvarov.

Ak je tvaru (a) (teda $v = \sigma$), potom pri kroku odvodenia $v \Rightarrow w$ vieme použiť iba pravidlo $\sigma \rightarrow \alpha c \beta$, teda musí platiť $w = \alpha c \beta$, čo je tvaru (b).

Ak je forma v tvaru (b), potom platí $v = xcy$ pre nejaké $x \in \{a, b, \alpha, \gamma\}^*$ a $y \in \{a, b, \beta\}^*$, pričom $\#_a(y) = \#_b(y)$. Keďže slovo v neobsahuje neterminál σ , pri kroku odvodenia $v \Rightarrow w$ sa muselo použiť niektoré z pravidiel

- (i) $\alpha \rightarrow ababa$
- (ii) $\alpha \rightarrow \gamma$
- (iii) $\beta \rightarrow \beta a \beta b \beta$
- (iv) $\beta \rightarrow \beta b \beta a \beta$
- (v) $\beta \rightarrow \varepsilon$
- (vi) $\gamma \rightarrow a\gamma$
- (vii) $\gamma \rightarrow b\gamma$
- (viii) $\gamma \rightarrow \varepsilon$

Ak sa v poslednom kroku odvodenia použilo niektoré z pravidiel (i) alebo (ii), prepísala sa tým nejaká α zo slova v . Táto α sa pritom musí nachádzať v slove x (keďže $\alpha \neq c$ a slovo y žiadnu α neobsahuje). Preto sa slovo x dá zapísať ako $x = u\alpha z$, kde $u, z \in \{a, b, \alpha, \gamma\}^*$ (a α medzi u a z je tá, ktorá sa prepíše pri kroku $v \Rightarrow w$). Ak bolo použité pravidlo (i), posledný krok odvodenia vyzeral takto:

$$v = u\alpha zcy \Rightarrow uababazcy = w.$$

V takom prípade je w tvaru (b) pre $x := uababaz$ a $y := y$. Ak bolo použité pravidlo (ii), posledný krok odvodenia bol

$$v = u\alpha zcy \Rightarrow u\gamma zcy = w.$$

V takom prípade je w tvaru (b) pre $x := u\gamma z$ a $y := y$.

Ak sa v poslednom kroku použilo nejaké z pravidiel (iii), (iv) alebo (v), slovo v musí byť tvaru $v = xcu\beta z$ pre nejaké $u, z \in \{a, b, \beta\}^*$, pričom $\#_a(uz) = \#_b(uz)$ a v kroku odvodenia $v \Rightarrow w$ sa prepíše β , ktorá je medzi u a z . Ak bolo použité pravidlo (iii), posledný krok bol

$$v = xcu\beta z \Rightarrow xcu\beta a\beta b\beta z = w.$$

Vtedy w je tvaru (b) pre $x := x$ a $y := u\beta a\beta b\beta z$ (ľahko overíme, že podmienka na rovnaký počet a -čok a b -čok v y platí). Ak bolo použité pravidlo (iv), posledný krok bol

$$v = xcu\beta z \Rightarrow xcu\beta b\beta a\beta z = w$$

a w je tvaru (b) pre $x := x$ a $y := u\beta b\beta a\beta z$. Ak bolo použité (v), posledný krok bol

$$v = xcu\beta z \Rightarrow xcuz = w$$

a w je tvaru (b) pre $x := x$ a $y := uz$.

Nakoniec, ak sa v poslednom kroku použilo niektoré z pravidiel (vi), (vii), (viii), slovo v je tvaru $u\gamma zcy$ pre $u, z \in \{a, b, \alpha, \gamma\}^*$ a v kroku výpočtu $v \Rightarrow w$ sa prepísala γ medzi u a z . Ak bolo v poslednom kroku použité (vi), tento krok vyzeral ako

$$v = u\gamma zcy \Rightarrow ua\gamma zcy = w$$

a w je tvaru (b) pre $x := ua\gamma z$ a $y := y$. Ak bolo použité (vii), posledný krok bol

$$v = u\gamma zcy \Rightarrow ub\gamma zcy = w$$

a w je tvaru (b) pre $x := ub\gamma z$ a $y := y$. Ak bolo použité (viii), posledný krok bol

$$v = u\gamma zcy \Rightarrow uzcy = w$$

a w je tvaru (b) pre $x := uz$ a $y := y$.

Ukázali sme, že každá vetná forma odvoditeľná v našej gramatike je buď tvaru (a), alebo tvaru (b). Nech w je ľubovoľné slovo z $L(G)$. Nemôže byť tvaru (a), lebo σ nie je terminál. Slovo w teda musí byť tvaru (b), teda $w = xcy$, kde $x \in \{a, b, \alpha, \gamma\}^*$, $y \in \{a, b, \beta\}^*$ a $\#_a(y) = \#_b(y)$. Keďže w neobsahuje neterminály, bude dokonca platiť $x \in \{a, b\}^*$ a $y \in \{a, b\}^*$. To ale znamená, že $w \in L$.

$\square$: Najprv ukážeme, že pre každé slovo $w \in \{a, b\}^*$ vieme v gramatike G vygenerovať vetnú formu $w\gamma c\beta$. Indukciou vzhľadom na dĺžku slova w :

1° Pre $w = \varepsilon$ máme

$$\sigma \Rightarrow \alpha c\beta \Rightarrow \gamma c\beta.$$

2° Predpokladajme, že pre všetky slová dĺžky n naše tvrdenie platí. Nech $w \in \{a, b\}^{n+1}$. Potom $w = ud$ pre nejaké $u \in \{a, b\}^n$ a $d \in \{a, b\}$. Z indukčného predpokladu máme

$$\sigma \Rightarrow^* u\gamma c\beta.$$

Vďaka pravidlám $\gamma \rightarrow a$ a $\gamma \rightarrow b$ určite platí aj

$$u\gamma c\beta \Rightarrow ud\gamma c\beta,$$

teda $\sigma \Rightarrow^* ud\gamma c\beta = w\gamma c\beta$.

Ďalej, pre každé slovo $w \in \{a, b\}^*$ vieme vygenerovať aj $wc\beta$: vďaka $\gamma \rightarrow \varepsilon$ platí $w\gamma c\beta \Rightarrow wc\beta$.

Ostáva nám ešte posledná časť dôkazu: ukázať, že z β sa dajú vygenerovať všetky slová z $\{a, b\}^*$, ktoré majú rovnako veľa a -čok a b -čok.

Definícia 2. Majme ľubovoľné slovo $w = a_1a_2 \dots a_k$. Slová $\overleftarrow{w}$, $\overleftarrow{w}$ a $\overrightarrow{w}$ definujeme ako:

$$\begin{aligned}\overleftarrow{w} &= \beta a_1 \beta a_2 \beta a_3 \beta \dots \beta a_k \beta \\ \overleftarrow{w} &= \beta a_1 \beta a_2 \beta a_3 \beta \dots \beta a_k \\ \overrightarrow{w} &= a_1 \beta a_2 \beta a_3 \beta \dots \beta a_k \beta.\end{aligned}$$

Teraz ukážeme, že pre každé $w \in \{a, b\}^*$ také, že $\#_a(w) = \#_b(w)$ platí $\beta \Rightarrow^* \overleftarrow{w}$. Indukciou vzhľadom na dĺžku slova w :

1° Pre $w = \varepsilon$ máme $\overleftarrow{w} = \beta$ a $\beta \Rightarrow^* \beta$ platí triviálne.

2° Nech tvrdenie platí pre všetky slová dlhé najviac n a slovo w má dĺžku $n+1$. V slove w sa určite niekde vyskytujú písmená a a b bezprostredne vedľa seba (ak w začína písmenom a , potom prvý výskyt písmena b má tesne pred sebou a . Ak w začína písmenom b , tak prvé a -čko má tesne pred sebou b). To znamená, že je tvaru $w = xaby$, alebo $xbay$ pre nejaké $x, y \in \{a, b\}^*$.

Potom

$$\overleftarrow{w} = \overleftarrow{x} \beta a \beta b \beta \overrightarrow{y}$$

alebo

$$\overleftarrow{w} = \overleftarrow{x} \beta b \beta a \beta \overrightarrow{y}.$$

Vďaka pravidlám $\beta \rightarrow \beta a \beta b \beta$ a $\beta \rightarrow \beta b \beta a \beta$ platí

$$\overleftarrow{xy} = \overleftarrow{x} \beta \overleftarrow{y} \Rightarrow \overleftarrow{x} \beta a \beta b \beta \overleftarrow{y}$$

a

$$\overleftarrow{xy} = \overleftarrow{x} \beta \overleftarrow{y} \Rightarrow \overleftarrow{x} \beta b \beta a \beta \overleftarrow{y},$$

teda určite platí

$$\overleftarrow{xy} \Rightarrow \overleftarrow{w}.$$

Slovo xy je pritom kratšie než w a platí $xy \in \{a, b\}^*$ aj

$$\#_a(xy) = \#_a(w) - 1 = \#_b(w) - 1 = \#_b(xy),$$

teda naň môžeme použiť indukčný predpoklad. Dostávame:

$$\beta \Rightarrow^* \overleftarrow{xy} \Rightarrow \overleftarrow{w}.$$

Vezmime si teraz ľubovoľné slovo $w \in L$. To sa dá zapísať ako ucv , kde $u, v \in \{a, b\}^*$ a $\#_a(v) = \#_b(v)$. Už sme ukázali, že $\sigma \Rightarrow^* uc\beta$ aj že $\beta \Rightarrow^* \overleftarrow{v}$. Potom ale aj $uc\beta \Rightarrow^* uc\overleftarrow{v}$. Nakoniec, vďaka pravidlu $\beta \rightarrow \varepsilon$ zjavne platí $\overleftarrow{v} \Rightarrow^* v$. Spojením všetkého dokopy dostávame

$$\sigma \Rightarrow^* uc\beta \Rightarrow^* uc\overleftarrow{v} \Rightarrow^* ucv = w.$$

□